

Л.І. БУЖЕНКО
(Вінниця)

СТАН ВИВЧЕННЯ ЖИТТЄВОГО ШЛЯХУ І ТВОРЧОЇ СПАДЩИНИ О.Л.КУНДЗІЧА

На твори О.Л.Кундзіча (1904-1964) жваво реагувала вже сучасна йому поточна літературна критика. Щоправда, коли повною мірою врахувати специфіку тодішнього «соціального замовлення» літературі, то одразу важко буде повірити в об'єктивність і неупередженість критичних позицій авторів численних публікацій про твори письменника. Справді, такі критики як Б.Коваленко, О.Шумський, Г.Гельфандбейн, А.Клочья, Я.Городской, М.Доленго, М.Чеховий, О.Дорошкевич, Я.Новак, Є.Кирилюк, Є.Адельгейм, М.Постоловський, Ю.Кобилецький, Г.Овчаров, Л.Серпілін, Ф.Таран, Л.Хінкулов, Л.Санов, О.Журахович, Г.Залесьська, П.Воробйов та багато інших в оцінці поточних явищ літературного процесу першої половини ХХ століття завжди орієнтувалися насамперед на «ідеологічну доцільність», соціально-політичну кон'юнктуру, чітко вловлювали «новітні віяння» і завжди намагались тримати власні симпатії та антипатії у прокрустовому річищі офіційного мейнстріму. Відповідно, від них годі було очікувати будь-яких об'єктивних оцінок, схвальних відгуків про витончену поетику раннього Кундзіча, про його правдиві художні образи та проблемні твори, в яких порушувались питання «конфліктності», «суперечливості», інколи – антигуманності пореволюційного життя, моральної недосконалості та пристосуванства окремих комсомольських лідерів. Водночас там, де вбачався сенс вести принципову критичну розмову про втрачене авторами відчуття художності на користь штампів, догоди часові та владі, схематизму і вульгаризації дійсності, критичні оцінки, навпаки, були схвальними і одностайно позитивними, як це сталося, наприклад, з літературно-критичними матеріалами про книги О.Кундзіча «Шахтарі» та «Заводський зошит», де малохудожні твори було штучно піднято до літературних взірців, ледь не шедеврів. Автори подібних рецензій нав'язливо формували горизонт читацьких очікувань («можна з упевненістю сказати, що індустріальні нариси Олекси Кундзіча будуть прочитані нашими читачами з великим інтересом»

[4, с.3]), чинили ідеологічний тиск на митця («помітно, що О.Кундзіч багато думав про свій творчий метод, про свої ідеологічні зриви і про ставлення до дійсності» [18, с.179]) і при цьому не гребували пропонувати письменнику готові «рецепти» подальшого літературного успіху: «на жаль, у нарисах Кундзіча бракує центральної постаті – робітника-стахановця, рядового солдата радянської індустрії, того «маленького гвинтика», без якого не рухається велика машина»; «треба сподіватися, що ті спостереження, якими збагатився автор, перебуваючи значний час на найбільших заводах нашої республіки, допоможуть йому показати на весь зріст передову людину нашого часу – радянського робітника» [4, с.3]; «можна тільки побажати, щоб тов. Кундзіч¹, зрозумівши попередні «гріхи свого професіоналізму», зрозумівши «беззавітність істинної творчості», з такою ж ідейною ясністю і з таким же глибоким внутрішнім пафосом писав і далі свої художні твори» [18, с.181] і т.д. Амплітуда сприйняття/несприйняття Кундзіча як самобутнього митця була доволі безмежною. Відповідно, на її іншому, апологетичному полюсі Кундзіч сприймався як «син бідного селянина з Вінниччини, піднятий до вершин культури радянським суспільством», котрий «у своїх творах зобразив життя і працю народних мас, їх боротьбу за побудову соціалізму й комунізму в нашій країні» [3, с.4]. Проте критики у житті Кундзіча було значно більше, ніж апологетики.

Однозначно негативних відгуків та ударів критичної «важкої артилерії» зазнав свого часу уже перший надрукований роман О.Кундзіча «De-facto». Г.Гельфандбейн назвав його «пасквільною книжкою, яка нічого спільного з українською літературою не має», закидаючи авторові «троцькістську трактовку нашої сучасності» [2, с.100]; Є.Кирилюк нарікав, що романіст цілком виправдовує всі «збочення» свого головного героя, непомірно гіперболізує негативний фактаж, і ця кількість переходить в якість, справляючи враження «хвороби в цілому комсомолі» [6, с.168]. Не більше поталанило в оцінках сучасників і роману «Окупант»: рецензент Г.Гельфандбейн знову радив прозаїкові «найсерйозніше переглянути свій ідейний багаж», потрапив, що «De-facto» і «Окупант» «не є творами, що їх мо-

¹ У написанні прізвища збережено правопис оригіналу – рецензії М.Шумила.

жна було б рекомендувати бібліотекам» [2, с.101], робив невтішне резюме про пряму дорогу пролетарської літератури, прокладену далеко від шляху, яким вкотре схибив О.Кундзіч. Аналогічні акценти в аналізі роману «Окупант» розставив і Є.Адельгейм, підмітивши, що партійне оточення свого героя Чухрая Кундзіч змальовує як «тёмною чернь», як невірну декорацію «цілком у дусі буржуазних романів» [1, с.158-159].

Кілька схвальних критичних рецензій на ранні новели О.Кундзіча, що належали О.Калиновому, Г.Костюку, І.Пятковському, практично не змінили загального ставлення критиків-партапаратників до цього митця як до «замаскованого ворога», у якого серед художніх відкриттів (справедливо відмічених, наприклад, Б.Коваленком¹ у рецензії 1927 р.) заховано потаємні плани дискредитації офіційної лінії партії в галузі художньої літератури: так, той же Б.Коваленко, аналізуючи у своїй значно пізнішій монографії «Проблеми прози» роман «Моцарт і Ботокуди» (який він, до речі, пропонує розглядати як «повість», а не роман), наголошує, що нерідко з дрібних побутових конфліктів Кундзіч прагне зробити широкі висновки, і ці його невдалі «узагальнення» спрощують справдешні соціальні колізії; що в його тексті бракує образів великого соціального пафосу; врешті, що тема нової і старої інтелігенції теж не мусила би розв'язуватися на побутовому матеріалі, без ідеологічних акцентів [7, с.37-43]. У цілому негативно оцінив новелу «Иней» Г.Майфет у спробі формального аналізу цієї новели, надрукованої журналом «Гарт» 1928 р.

У 1936 р. журнал «Радянська література» запропонував цікавий огляд І.Микитенка «Радість життя», в якому чільне місце приділено роману «Моцарт і ботокуди». Критичний матеріал було написано під свіжим враженням від знайомства з цим твором, який рецензент читав «не відриваючись». Можливо, саме тому він стільки уваги приділяє подієвому ланцюжку оповіді і провідним персонажам, на деяких із них зупиняється подовгу, супроводжуючи власні рефлексії

¹ До речі, у тому ж 1927 р. Б.Коваленко упорядкував і видав антологію «Барвінковий цвіт», якій дав підзаголовок «Літературний комсомольський молодняк». До неї було включено два оповідання О.Кундзіча – «Червоною дорогою» і «Село Вовче».

розмислами, що в нашій новій художній літературі не так багато «розумних книжок», «творів, що викликають думки, а не лише збуджують емоції». До честі О.Кундзіча, вважає І.Микитенко, його роман «примушує думати навіть там, де автор невинно втілює свої думки в художню форму. Крім цього, в романі є чимало сторінок, що збуджують і гаряче почуття і хвилюючі емоції» [13, с.242]. У той же час І.Микитенко робить авторові роману чисельні різкі закиди, вважаючи, що і назва роману, і сформульована в ньому концепція ботокудства – «фальшиві у своїй основі»; критикується і недостатнє знання соціалістичного Донбасу, і негативний присмак російської мови, коли російськими виразами, найчастіше ідіомами, передається глузливий тон, так само негативно оцінені мовленнєві характеристики окремих робітників, здатних розмовляти виключно суржилом, – такі прийоми Микитенко кваліфікує як «вульгаризми». Подібні огріхи, наближені ледь не до «спотворення літературного шляху», на думку рецензента, логічно пояснюються «браком достатньої пролетарської свідомості» Кундзіча, його «відривом від радянського письменницького активу», «шкідливим впливом контрреволюційної групи “Вапліте”», за що деякі попередні твори цього письменника вже були «справедливо засуджені» партійною критикою. І Микитенко додає, що і він цілком негативно висловлювався з приводу «Роману де-факто»¹ й «деяких дрібніших творів». Зрештою, митцеві було нав’язливо запропоновано «шлях виправлення помилок новою творчою роботою» [13, с.243-245].

За життя О.Кундзіча поточною критикою об’єктивно попервах була оцінена хіба що повість «Верховинець» (сучасники письменника називали її «самоцвітом», «перлиною» і т.д.), яка приголомшила читачів своїм непідробним національним колоритом, свіжою художньою мовою, проникливістю звучання і невимушеністю рецепції, а головне – не йшла урозріз із партійними настановами, оскільки була написана невдовзі після приєднання до СРСР західноукраїнських земель. Решта творів письменника оцінювалась його сучасниками – заангажованими літературними критиками – вельми специфічно, з високим коефіцієнтом суб’єктивізму та буквалізму. Але на початку 1950-х років толіка несправедливих звинувачень перепала Кундзічу і

¹ Тут теж збережено правопис оригіналу статті І.Микитенка.

за «Верховинця»: у нищівній рецензії на російськомовне видання книги «У великих истоков» Г.Залесььку страшенно обурили майже всі твори, включені у рецензоване нею видання (цілком у дусі тодішньої концепції літературної критики авторка рецензії навіть погрожує головному редактору видавництва «Гослитиздат» М.Дубинському притягнути його до відповідальності, оскільки той допустив «включення до збірки неповноцінних творів»!). Серед її претензій¹ до Кундзіча головними стали наступні: малоправдоподібність подій і образів; композиційні вади; «неуместная ирония автора»; «автор обременяет его [образ – Л.Б.] чрезмерным количеством третьестепенных бытовых чёрточек»; «кажется странным, что, повествуя о глубоко драматических событиях, автор останавливает своё внимание на «платье клёш» героини, несколько раз настойчиво возвращается к её босоножкам и уж совершенно некстати замечает, что она напоминает ему жену одного из его приятелей»; «в целом же сборник производит впечатление крайней неровности. Невольно спрашиваешь себя: один ли человек написал прекрасные первые фрагменты² и бессодержательные, тусклые и неряшливые рассказы, заполняющие три четверти книги?»; «какие-то ветхозаветные сюжеты, совершенно чуждые нашему времени, искусственные неправдоподобные конфликты и ситуации, нелепое щеголяние пышными фразами, необычными эпитетами, часто отдающими декадентщиной, выпячивание особы писателя. И всё это под прикрытием кричащих, претенциозных заглавий: «Песня», «Творчество», «Осенний этюд», «Юность»...»; «содержание большинства рассказов незначительно и мелко»; «всё, что А.Кундзич видит вокруг себя, он расценивает исключительно как материал для своих произведений»; «какая-то нарочитая вневременность, внеисторичность. Писатель не даёт понять, когда, в каких условиях развёртываются описанные им

¹ Вважаємо за потрібне навести цитати Г.Залесьької у російськомовному варіанті, аби переклад не знівельовав нарочито агресивну стилістику рецензентки. Надмірний обсяг процитованого матеріалу з цієї критичної публікації спричинений неохопною кількістю закидів у письменницькому непрофесіоналізмі, адресованих у цьому опусі О.Кундзічу.

² Як бачимо, позитивне слово сказане у рецензії лише про оповідання з «соціального замовлення», тобто, про цикл, присвячений Леніну.

события»; «автор нигде не даёт достаточно ясного представления о политической ситуации». Відповідно, і повість «Верховинець» було вписано у ці нівелювальні параметри, вірність яким збережено у всій рецензії. Було очевидно, що рецензентові не відомі попередні схвальні публікації про цю повість українського письменника у центральних московських виданнях, саме тому Г.Залеська була влучно і meziочі: «вместо того, чтобы дать правдивое описание тяжелой жизни гуцульских крестьян под игом панской Польши, автор преподносит нам какую-то странную идиллию, нечто вроде верховинской «Аркадии»... поэтому и не раскрывается весь исторический смысл освобождения западноукраинских земель и слияния их со счастливой Советской Украиной»; «центральный образ повести – Кола – во многом антиреалистичен»; «нечего и говорить, что автор пошёл по совершенно ложному пути» і т.д. Цитувати тут можна ще більше, але забарвлення критичних настанов уже є зрозумілим. Докладніше слід зупинитися хіба що на зухвалих нападах з приводу викінченої мови Кундзіча, в чому йому неодмінно віддавали шану навіть найприскіпливіші опоненти в різні десятиліття. Виявляється, що мовна некомпетентність прозаїка обурила Г.Залеську чи не найбільше, тому вона роздратовано й одержимо шукала кричущих хибів і адресувала авторові аналізованих нею текстів такі пасажі: «писатель почему-то видит действительность в каком-то зыбком тумане. Он смотрит на мир сквозь ресницы»; «писательской манере А.Кундзича свойственны и тяжеловесные, ничего не говорящие нагромождения пышных метафор»; «погоня за необычными эпитетами порождает такие нелепые словосочетания, как “дремучее лицо”, “страшно симпатичный”, “смотрела молчаливыми глазами”»; «автор зачем-то вытаскивает из-под спуда такие слова, как “бомонд”, характеризуя этим ископаемым словом колхозный актив» – знову і т.д... Але головна мотивація нападів взагалі вражає своєю абсурдністю: виявляється, що вишуканий митець, який тонко і природно відчував щонайменші нюанси слів та відтінки виразів, не керувався у своїй письменницькій праці головним джерелом натхнення і художньої комбінаторики, адже, як переконувала Г.Залеська, «литератор обязан неизменно руководствоваться гениальными трудами Иосифа Виссарионовича Сталина по языкознанию. А товарищ Сталин учит самому чуткому, бережному отношению к языку, самому непреложному со-

блюденню правил граматического строя и стиля, самому серьёзному подходу к слову» [5, с.117-121]. Можна тільки уявити, наскільки боляче подібні звинувачення мав сприймати О.Л.Кундзіч, який генетично любив українське слово і доклав чимало зусиль до збереження чистоти і незахарашеності, соковитості і неповторного колориту нашої мови.

Тому не буде помилкою наголосити, що справжнє вивчення творчої спадщини Кундзіча, як і уточнення багатьох позицій його біографії, розпочалося вже після його смерті. До цього долучились чимало людей, чийми зусиллями ім'я Олексія Леонардовича як непересячного письменника таки збережено на мапі літературного процесу України першої половини ХХ століття.

Найперше тут слід згадати публікації односельця письменника, вінницького краєзнавця Михайла Гнатюка: його перу належать численні статті у місцевій пресі («Вінницька правда», «Прапор перемоги», «Подільська зоря», «Комсомольське плем'я»), а також у газеті «Літературна Україна», спогади «Рідне село», які свідчать, що постать О.Кундзіча цікавила їх автора ще з другої половини 1960-х років і продовжує бути для нього об'єктом постійного пошуку. Щоправда, частина його публікацій позначена відблиском «соцреалістичної доби» – саме тому в оцінці творчості письменника нерідко подибуємо штампи на кшталт: «червоною дорогою – у безсмертя», «ідеї Леніна, ідеї Комуністичної партії були основною канвою творчості нашого земляка», «письменник розкриває палку любов наших людей до вождя» та ін. Проте саме М.Гнатюк доклав чимало зусиль для вшанування пам'яті письменника-земляка на його малій батьківщині у селі Павлівці, повідомив цікаві біографічні подробиці з юнацького життя письменника, багаторазово порушував питання про необхідність кваліфіковано вивчити творчу спадщину О.Кундзіча та розібрати і прокоментувати його архів, власноруч оприлюднив окремі архівні матеріали. Йому ж належить публікація рукописного фрагменту з незавершеного митцем роману «Так починається ера».

Ще в середині 1960-х років на публікації літературно-критичних та перекладознавчих праць О.Л.Кундзіча позитивними та досить інформативними рецензіями відгукнувся Володимир Лапій. Предметом його особливої уваги стала збірка «Слово і образ». Тож природ-

но, що критик насамперед зосередив увагу на теоретичних положеннях про сучасний художній переклад, сформульованих О.Кундзічем у статтях 1945-1964 рр., а також на боротьбі Кундзіча з тими, хто штучно гальмував розвиток перекладацької справи в Україні: «з уїдливою іронією й сарказмом картає у своїй статті О.Кундзіч увесь буквалістський формалістичний фронт, якому вигідно нехтувати теорією перекладу, твердити, що вона не існує, ігнорувати цінну спадщину в галузі теорії перекладу...» [11, с.156]. У розвідці «Утвердження реалізму» О.Кундзіча справедливо позиціоновано як видатного перекладача й неординарного перекладознавця, а в іншій статті – «Відчуття добра» – як неординарного літературного критика, чий матеріал завжди привертала увагу читачів «глибиною думки, висотою критеріїв оцінки літературних явищ, оригінальністю викладу» [10, с.3]. Автор статті зауважив ключовий пафос літературно-критичних матеріалів О.Кундзіча – почуття відповідальності, високу вимогливість до всіх ділянок літературного фаху, осмислення позицій самої літературної критики, яка не мусить бути вульгарно-соціологічною, нести безпорадно-ремісничі рецензії, не обтяжені узагальненнями і зневажливі до естетичних шукань митця. В.Лапій відгукнувся схвальною рецензією «По найвищих віхах життя» і на збірку «Шум часу», видану вже після смерті Кундзіча.

Багато цікавих подробиць про життя і творчість О.Кундзіча містять також статті Ірини Савенко, Катерини Рибалко, Анатолія Горішнього, Миколи Дятленка, Юхима Мартича, Микити Шумила, Анатолія Бортняка та ін. Переважно цей фактаж дає змогу заповнити окремі прогалини у науковій біографії письменника та засвідчує динаміку рецепції її творчості впродовж ХХ століття.

Спогади Павла Усенка проливають світло частково на кам'янецький, а здебільшого на харківський період життя О.Кундзіча та його співпрацю з «Молодняком». Тонким психологізмом і ліричним сумом пройнято сторінки, написані про О.Кундзіча його давнім другом Леонідом Первомайським. В одному зі своїх листів він пригадує, що О.Кундзіч серед інших «молодняківців» був «не тільки найталановитішим, але й найсерйознішим», маючи на увазі насамперед його глибоке розуміння художньої творчості [14, с.164], а у статті «Обіцяння і здійснення» [15, с.145-146] Первомайський порівнює Олексія Кундзіча і Олексу Влизька – різних вдачею, але спорід-

нених талантом і творчою одержимістю. Як про вчителя і наставника згадує про О.Кундзіча Зиновій Біленко, присвятивши свої статті здебільшого його художнім перекладам. Микола Ушаков коментує спільну подорож з О.Кундзічем по місцинах Алтайського краю і одну з їхніх останніх київських зустрічей. В українському колезі по перу видатного російського поета, колишнього киянина, дивувало і приваблювало рідкісне «вміння викладати слова, як трісочки й кору для вогнища, і жоден дощ банальностей не міг згасити його розпалахкотілі образи» [17, с.235].

Багато писав про О.Кундзіча і Григорій Костюк – починаючи від літературно-критичних нарисів про «Село Вовче» і цикл «В ущелинах республіки» (перший надрукованого у дев'ятому числі журналу «Молодняк» у 1927 р., другий – у четвертому випуску часопису «Життя і революція» за 1928 р.) і аж до глибоких аналітичних розмислів про невблаганну долю митця у книзі «Зустрічі і прощання», виданій 1987 року в Едмонтоні. Між першими відгуками Г.Костюка на ранню прозу Кундзіча і осмисленням його життєвої трагедії у «Зустрічах і прощаннях» пролягло майже 60 років, які, втім, не змінили позицій автора у ставленні до свого друга та оцінці його життєвих колізій і творчих «за» і «проти». З досліджень цього автора Кундзіч постає як людина вільнодумна, критична, творчо обдарована, митець високого «калібру», якого понівечив «диявольський час». Як давні рецензії, так і остання книга Г.Костюка просякнуті великою симпатією до ранньої творчості О.Кундзіча, в якій вабили «імпресіоністична манера письма, свіжість спостережень, витонченість психологічних малюнків» [9, с.348].

Для популяризації імені і творчого доробку О.Кундзіча чимало зробив Михайло Острик: насамперед варто згадати його передмову до посмертного двотомного видання вибраних творів письменника, а також передмову до публікації уривку «Хитайлівка» з роману «На світі точиться великий спір» у «Літературній Україні» (1984, 19 квітня): в обох дослідженнях дуже високо оцінено роль Кундзічановеліста, романіста і перекладача в сучасному йому літературному процесі, йдеться про несправедливі нападки, яких зазнавав ледь не кожен надрукований твір, письменника нарешті справедливо кваліфіковано як автора гостроконфліктних, психологічно заглиблених, соціально значущих творів.

Окрему сторінку вивчення життєвого і творчого шляху О.Л.Кундзіча становлять праці Берти Корсунської – члена комісії СПУ по творчій спадщині О.Кундзіча, чиє знайомство з відомим на той час прозаїком почалося ще у середині 1930-х років і переросло у щире дружбу на все життя. Вже після смерті письменника саме Б.Л.Корсунська, будучи старшим науковим співробітником Інституту літератури ім. Т.Г.Шевченка АН УРСР, береться опрацювати архів письменника, збирає про нього матеріал починаючи з публікацій 1920-х років і пише велику за обсягом і дуже змістовну літературознавчу розвідку «Олексій Кундзіч. Літературно-критичний нарис», яка побачила світ у видавництві «Радянський письменник» 1971 року. По суті, Б.Корсунська вперше ввела творчість О.Кундзіча у певний діяхронний контекст, показала зв'язок його стильової манери з імпресіонізмом М.Коцюбинського, з впливами прози М.Хвильового і Л.Андрєєва, цілісно проаналізувала його творчий доробок і відому їй критичну рецепцію, розглянула у хронологічній послідовності, включаючи історії написання, більшість творів митця, дала їм оцінки, які частково відповідали радянському часові, а почасти з великою сміливістю були своєрідною літературною «реабілітацією» Кундзіча як яскравого митця, цілком гідного літературознавчої уваги. «Це перша велика монографія про творчість відомого майстра слова і перша критична робота, в якій досліджується майже весь набуток письменника» [12, с.3], – відреагував на вихід книги «Олексій Кундзіч. Літературно-критичний нарис» Олесь Лупій. У книзі Б.Корсунської вперше чільне місце приділено і «крамольним» творам О.Кундзіча – повісті «Як Тарас їхав по Україні» та оповіданням «Українська хата». Щоправда, рецензенти розвідки Б.Корсунської наголошували, що вона, аналізуючи ці твори, намагалась уникнути аналізу справедливості чи несправедливості висунутих Кундзічеві у зв'язку з оповіданням «Українська хата» звинуваченнями, нарікаючи на необхідність прояснення особистого обґрунтованого ставлення до правомірності або ж неправомірності критичних позицій [3, с.4]. Авторка дослідження «Олексій Кундзіч. Літературно-критичний нарис», працюючи з рукописами письменника, також уперше запропонувала панораму його незавершених задумів, стисло описала рукописні частини текстів до того чи іншого задуманого тексту, зауважила, що фрагменти творів, які так і лишилися незавершеними, вар-

тують більшої дослідницької уваги, оскільки саме вони дають уявлення про шукання письменника. Повз увагу дослідниці не пройшли також публіцистичні і літературно-критичні твори О.Кундзіча. Що ж до спогадів і мемуарів Б.Корсунської, то вони становлять інтерес насамперед як джерело окремих біографічних уточнень і цікавих нюансів, про які не йдеться в інших аналізованих працях.

Одна із останніх концептуальних і ґрунтовних публікацій, присвячених творам О.Кундзіча – це стаття Володимира Поліщука «Наше діло – ламати межі... (Про «крамольні» твори Олексія Кундзіча)», у якій увагу зосереджено переважно на повісті «Як Тарас їхав по Україні» та оповіданні «Українська хата» як творах, які конфліктували «з антигуманними принципами тоталітарної сталінської системи» [16, с.51].

Як бачимо, рецепція життєвого і творчого шляху О.Л.Кундзіча, хоча і має тривалу історію, але постає дискретною, різноспрямованою, нерідко політично забарвленою, віддаленою від об'єктивного аналізу літературного контексту складної доби 1920-1950-х років та кваліфікованої, неупередженої розмови про художній доробок О.Кундзіча як певну естетичну цілісність, місце якої в українській літературі зазначеної доби нарешті необхідно належним чином кваліфікувати, усунувши суто ідеологічний присмак оцінок і коментарів.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Адельгейм Є.* О.Кундзіч. Окупант // Життя й революція . – 1930. – № 10 (жовтень). – С.157-159.
2. *Гельфандбейн Г.* О.Кундзіч. «Окупант» // Молодняк. – 1930. – Серпень. – С.100-102.
3. *Дащенко О.* Дослідження про О.Кундзіча // Друг читача. – 1971. – 14 грудня. – С.4.
4. *Журахович О.* «Заводський зошит» Олексія Кундзіча // Літературна газета. – 1948. – 19 серпня. – С.3.
5. *Залесская Г.* Об одном неудачном сборнике // Советская Украина. – 1951. – № 10. – С.117-121.
6. *Кирилюк Є.* О.Кундзіч «De facto» // Життя й революція. – 1931. – № 1-2. – С.167-169.
7. *Коваленко Б.* Проблеми прози // Коваленко Б. Літературно-критичні статті. – К.: Дніпро, 1962. – С.17-65.

8. *Корсунська Б.Л.* Олексій Кундзіч: Літературно-критичний нарис. – К.: Радянський письменник, 1971. – 208 с.
9. *Костюк Г.* Зустрічі і прощання: Спогади. – Кн.1. – Едмонтон, 1987. – 538 с.
10. *Ланій В.* Відчуття добра // Літературна Україна. – 1966. – 7 червня. – С.3.
11. *Ланій В.* Утвердження реалізму // Дніпро. – 1966. – № 7. – С.154-158.
12. *Луцій О.* Прагнучи оновлення // Літературна Україна. – 1971. – 20 серпня. – С.3.
13. *Микитенко І.* Радість життя // Радянська література. – 1936. – № 1. – С.237-246.
14. *Первомайський Л.* З листа // Живий Олексій Кундзіч: Записи в щоденнику, листи, спогади про письменника. – К.: Радянський письменник, 1977. – С.164-165.
15. *Первомайський Л.* Обіцяння і здійснення // Вітчизна. – 1968. – № 2. – С.145-153.
16. *Поліщук В.* «Наше діло – ламати межі» (Про «крамольні твори» Олексія Кундзіча) // Слово і час. – 1991. – № 11. – С.48-54.
17. *Ушаков М.* У пошуках образу // Живий Олексій Кундзіч. – К.: Радянський письменник, 1977. – С.235-237.
18. *Шумило М.* Нариси про гіганти промисловості // Вітчизна. – 1948. – № 10. – С.179-181.